

8. Нямцу А. Легенда о Дон Жуане в мировой литературе: Учеб. пособие. - Черновцы: Рута, 1998. - 84 с.
9. Турган О. Міфопоетичні витоки "Камінного господаря" // "Камінний господар" Лесі Українки та феномен середньовіччя. - Рівне: Перспектива, 1998.-С. 3-11.
10. Турган О. Українська література кінця XIX - початку XX ст. і античність (Шляхи сприйняття і засвоєння). - К.: Ін-т л-ри ім. Т. Шевченка, 1995.-172с.
11. Українка Леся. Збір. тв.: У 12т. -К.: Наук, думка, 1977.-Т. 6.- 414с.

ДО ПРОБЛЕМИ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ПРОЧИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ. «БОЯРИНЯ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Ідеться про постколоніальне прочитання «Боярині» Лесі Українки. У тексті прослідковується процес руйнації і заперечення колоніальних стереотипів, що дає можливість глибше зрозуміти амбівалентність цієї драматичної поеми.

Ключові слова: антиколоніалізм, постколоніальна теорія, модернізм, фемінізм, колоніальний міф.

У західноєвропейському літературознавстві з 60-х років ХХ століття відбулася спроба переосмислити культуру народів, що перебували під імперським впливом. У зв'язку з цим до наукового обігу входить поняття "постколоніалізм". Науковці вдавалися до аналізу схожих рис колоніалізованих культур, що пізніше сприяло появі штучного уявлення про колоніальну єдність. Пошук такої "єдності" зумовив утворення комплексу ознак, за якими та чи інша культура зараховувалася або не зараховувалася до колоніалізованої, а отже, мала або не мала право на постколоніальне прочитання. На сьогодні саме це є однією з причин скепсису щодо вживання поняття "колонія" у стосунку до України. М. Шкандрій у дослідженні "В обіймах імперії. Російська! українська літератури новітньої доби" зазначає, що «серед аргументів проти використання терміна "колоніалізм" в українському політико-економічному контексті є такі: територіальна суміжність країни, її відносна заможність, інтеграція її еліти в лоно імперії, брак расової дискримінації» [15, 16]. Така ситуація активізує потребу говорити не про існування однієї постколоніальної культури, але про різні, що мають своє власне національне обличчя та вимагають індивідуальних підходів і тлумачень. Про це наголошує Арун П.' Мукгерджі: "Вони забувають, що не існує однієї постколоніальної літератури, а існує кілька постколоніальних літератур" [2, 562].

Наукового окреслення "постколоніальні студії" набувають у книзі Едварда Саїда "Орієнталізм". Науковець проаналізував ряд текстів Сходу, застосувавши до них ідеї Мішеля Фуко. Дослідник слушно вказав, що західноєвропейський орієнталізм відображає хибні уявлення західної людини про Схід, не розкриває справжню сутність східної культури. Такі надумані знання задовольняють західноєвропейську науку, тому що, з одного боку, збігаються з імперським дискурсом у баченні Сходу, а з іншого - забезпечують потребу в толерантності до колишньої колонії.

Сьогодні західноєвропейський постколоніалізм намагається вирішити низку проблем. По-перше, колишні колонії все частіше стають не тільки об'єктом вивчення, але й маніпуляції. Аяз Ахмад у праці "З погляду теорії: класи, нації, літератури" вказує, що східна культура є полем наукової кар'єри не тільки для зовнішніх науковців, але й самої східної людини [7, 323]. По-друге, все частіше відбувається ототожнення явищ, які притаманні постколоніалізму та постмодернізму, що переносить ціннісний акцент із відродження та дослідження пригнічених колонізаторським впливом структур на руйнацію традиції. В українському літературознавстві постколоніальні студії не знайшли свою нішу, хоч проголошення незалежності України стало поштовхом до зародження процесу постколоніальної децентралізації в науковому розумінні української літератури. Однак цей процес складний і неоднозначний. З одного боку, з'явилася потреба перегляду та переосмислення ряду явищ в українському мистецтві слова, з іншого - дублюються нав'язані в епоху колоніалізму ідеологеми про неможливість існування української культури без російської, що в свою чергу веде до «...розподілу функцій і ролей (центру / провінції, "старшого брата" / "меншого брата", міжнародного / локального, універсального / партикулярного, високого (елітарного) мистецтва / народного мистецтва тощо)» [4, 73].

Поняття "постколоніалізм" присутнє у дослідженнях Г. Сивокона, який стверджує: українська література часів радянського періоду мала всі ознаки колоніальної, що своїм корінням це явище сягає ще доби російського царату, коли вона намагалася вижити в умовах постійного національного утиску [12,8].

У монографії "Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн" Т. Гундорова, аналізуючи літературу 90-х років ХХ століття, вдається до вживання словосполучення "посттоталітарна свідомість". Дослідниця вважає, що "посттоталітарна свідомість виростає на ґрунті розвінчування офіційної правди. Саме посттоталітарне гетерогенне мовлення підриває офіційну свідомість і відкриває брехливість тоталітарної ідеології, зокрема тієї, яка дістала назву офіційної правди" [5,177].

Про український постколоніалізм ідеться й у дослідженнях М. Павлишина - доповіді на Львівському конгресі українців 1993 р., з'їзді славістів у Братиславі 1994 р., книзі "Канон та іконостах" (1997).

На нашу думку, використання поняття "постколоніальна" у стосунку до української культури є доречним. Однак наголосимо на тому, що коли у закордонній літературі існує чіткий поділ на постколоніальні та антиколоніальні студії, то для української традиції притаманне їх поєднання. Вироблені під колоніальним впливом Росії наративні моделі, образи вимагають деконструкції, яка неможлива без заперечення.

Творчість Лесі Українки потребує постколоніальної рецепції. Особливо це стосується драматичних поем письменниці, що тривалий час залишалися осторонь серйозних літературознавчих зацікавлень. Нове прочитання драматичних текстів письменниці останнім часом здійснили С. Павличко, Т. Гундорова, В. Агєєва, О. Забужко, Н. Зборовська, Я. Поліщук та інші.

С. Павличко вдалася до руйнування табу "тілесності" поетеси. Застосовуючи практику лесбійського дискурсу феміністичної критики, дослідниця проаналізувала стосунки Лесі Українки та Ольги Кобилянської, тим самим намагалася "...впровадити механізм вивчення нового дискурсу сексуальності в українській ситуації" [9, 66]

В. Агєєва розглядає драму поетеси в контексті інтертекстуальності. Дослідниця також вказує на присутність у текстах Лесі Українки протиставлення між імперським та колоніальним дискурсами. В. Агєєва вважає, що у драматичній поемі "Оргія" "...авторка чи нє вперше співвідносить опозицію народництво / чисте мистецтво з опозицією колоніальна культура / імперська культура" [1, 69].

Я. Поліщук зауважує, що аналізувати драми Лесі Українки потрібно з урахуванням чотирьох факторів: міфологічного коду образності, класичної світової культурної традиції, української ментальності, естетичного досвіду модернізму [11].

Проблеми національної та соціальної неволі у драматичній спадщині Лесі Українки розглядає Л. Масенко в праці "У Вавилонському полоні". Звертаючись до листування Лесі Українки, дослідниця зазначає, що «підневільне становище рідного краю, "тюремне життя" в царській Росії викликало в поетеси почуття глибокого, майже фізичного страждання» [10, 80].

Період зародження українського модернізму збігся з актуалізацією у слов'янському просторі ідеї єдності братніх народів. Єднальним елементом для недержавних націй повинна була стати Російська імперія. Потреба з'єднання підтверджувалася вже тривалий час експлуатованим міфом "спільності", що створював ідеальне маскування та слугував виправданням імперській політичній деспотії. Ця ідея стає домінуючою у творчості слов'янських модерністів. Однак окреслений міф не знайшов реалізації у текстах українських модерністів, які були орієнтовані на національну ідею, потребу державної самостійності українців.

Драматична творчість Лесі Українки найповніше репрезентує естетику українського модернізму. Це має стосунок і до проблеми національної самоідентифікації українців. Письменниця не тільки відстоює потребу національного визволення, але й вдається до опозиції російському колоніальному дискурсові. У контексті цього особливої уваги заслуговує драматична поема "Боярина", у якій письменниця апробує, національний наратив модернізму, а також оприявлює свою антиколоніальну позицію. Зауважимо, що антиколоніальний дискурс був присутній не тільки у її художній творчості, але й в епістолярії. У контексті цього вартими уваги є листи письменниці до М. Павлика, М. Кривинюка та інших представників інтелігенції, у яких простежується погляд письменниці на українсько-російські відносини.

Антиколоніалізм драматичних поем авторки тісно переплетений з феміністичними ідеями. Носієм національної сили у "Боярині" стає головна героїня Оксана, яка спромоглася на "...бунт української жіночої мужності проти пасивної чоловічої ролі..." [8, 234].

Поетка вдається до розвінчання міфу про можливість реалізації українців як нації у колоніальній залежності, з очікуванням зміни ситуації у масці покори. Носієм цього міфу є Степан. Герой говорить про свого батька, від якого успадкував боярство і позицію у ставленні до України:

*...Чужим панам служити в ріднім краю він
не хотів, волів вже на чужині служити
рідній вірі, помагати хоч здалека
пригнобленим братам, єднаючи для них
цареву ласку [13, 103].*

Схожу позицію декларує адвокат Мартіан з однойменної драми Лесі Українки. На закиди дочки Аврелії, яка звинувачує: батька у пасивності, він відповідає:

*Колись і я так думав,
але й громада наша, й сам єпископ
мене запевнили, що більше значить
для церкви ся моя таємна служба,
ніж; якби я пішов хоч і на смерть [14, 369].*

Фальшування та "маскарад" заперечуються письменницею як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівнях. Оксана не розуміє потреби чекати на ласку царя, як це робить Степан, переодягатися у російське вбрання, запроваджувати у своїй сім'ї російські звичаї. Одягнутися як московка для Оксани означає втрату не тільки національної ідентичності, а й жіночої сексуальності:

Оксана (цілує їй руку) *Так, матінко.
То я... собі гадаю... коли б я не
спротивилася часом Степанові в
такій одежі... [13, 117].*

Протиставлення одягу як фальшивої маски та внутрішнього світу як справжнього ества у драматичній поемі присутнє вже у ремарках

першої дії: "...Степан, молодий парубок у московському боярському вбранні, хоча з обличчя його видно одразу, що він не москаль" [13, 97]. У контексті Оксаниної непокори назва драматичної поеми звучить, з одного боку, іронічно, аз іншого- трагічно. Трагедія героїні у тому, що вона - заручниця нав'язаної їй ролі боярині, яка кодує в собі національну та статеву дискримінацію. Ставши бояриною, Оксана втрачає право на ідентифікацію як українки і можливість бути незалежною у чоловічому світі.

Втрата національного кореня простежується й на вербальному рівні. Оксана змушена пристосовуватися до перетвореної на російський лад форми власного імені, тому не дивно, що у фінальній сцені мати Степана підкреслено називає її бояриною:

Мати

(пройшовши вперед до повітки, показує дівчатам на ослін)
*Отут боярину посадовить та й може
вертати до роботи* [13, 149].

Окрім того, трагізм героїні драматичної поеми у тому, що вона програє передусім як жінка. Тільки любов і потреба бути коханою, відданою своєму почуттю не дозволяють їй покинути чоловіка і повернутися в Україну. Але з часом вона розуміє, що її обранець не вартий цієї любові. У контексті цього останні слова, що говорить Оксана до свого обранця, звучать дещо іронічно:

Оксана

(підводиться й прихиляє його до себе) *Ні,
любий, ти на світі потрібніший, тобі ще є
про що й про кого дбати. Борцем не вдався
ти, та після бою подоланим подати пільгу
зможеш, як ти не раз подав... На
бойовиську не всі ж померли, ранених
багато... поможеш їм одужати, то, може,
колись там... знов зібравшись до бою, вони
тебе згадають добрим словом... а як і ні —
не жалуй, що поміг* [13, 159].

З цього приводу слушно зауважує Р. Веретельник: "Степанове боягузливе розв'язання Оксаниної кризи розчаровує її, стає остаточним і вирішальним фактором її поразки. Сподівання любові й вимога дотримання зобов'язання є найбільш уразливою рисою всіх героїнь Лесі Українки" [3, 47].

Неоднозначна позиція Оксани у питанні потреби кровопролиття. У Степанові її найперше приваблює те, що його руки не знають крові:

Оксана

*Так. Не раз, вернувшись з походу, Лицарство з
нами бавиться при танцях. Протягне руку
лицар, щоб узяти Мене до танцю, а мені
здається, Що та рука червона вся від крові,
Від крові братньої... Такі забави Не веселять
мене... Либонь, ніколи Не прийняла б я персня
з руки Такого лицаря... (Гладить йому руку)
Оця рука Від крові чиста* [13, 110].

Пізніше, коли виникає потреба підтримати повстання Дорошенка, вона вимагає допомоги від чоловіка, засуджує його і себе за пасивність:

Оксана

(дивиться на свою й Степанову руки) *От,
здається, руки чисті, Проте все мариться, що
їх покрила Не кров, а так... немов якась
іржа... Як на старих шаблях буває, знаєш?* [13, 156].

Оксана розуміє, що ні розсудливість Степана з його позицією покори, ні войовничість брата Івана не дадуть очікуваних результатів. Головна героїня потрапляє під тиск імперського/чоловічого

та колоніального/чоловічого. Вона перебуває у ситуації вибору між роллю відданої дружини, що унеможливило б реалізацію національного "я", веде до колоніального, маргінального існування, та жінки, яка ладна відстоювати право нації опальної незалежності, а отже, втратити гармонію у родині. Обидві позиції вимагають від Оксани жертви. Єдиним варіантом вирішення проблеми для головної героїні, як і для самої Лесі Українки, стає смерть/мовчання як містичний простір бажаної свободи. Екзистенційний вибір смерті притаманний не лише головній героїні драматичної поеми "Бояриня". Смерть через самогубство обирає Антей (драма "Оргія"), не бажаючи, щоб його хист служив імперській системі, смерть через мовчання - Кассандра з однойменної драми, не маючи змоги врятувати свою батьківщину. Особливістю антиколоніального дискурсу Лесі Українки є те, що вона завжди потребує "чужого" простору, щоб утвердити власне національне "я". Це стосується не тільки текстів, у яких використано неукраїнську тематику. У "Боярині" патріотизм Оксани оприявлюється лише тоді, коли вона переїздить із чоловіком у Москву, тобто опиняється зовнішньо, а не тільки внутрішньо, в імперському середовищі.

Важливим для поетки є також звернення до історичного минулого, а не до сучасного. Ця риса притаманна не лише творчості Лесі Українки. Українські митці найчастіше вдаються до історичного тла, коли виникає потреба утвердження національного. Т. Гундорова зазначає: "Важливу роль у складанні національної нарації належить сакральному витлумаченню минулого, що стверджується в той чи інший спосіб і добудовує сучасне, найчастіше профанне, соціальне диференційоване буття" [6,235].

Постколоніальний та антиколоніальний дискурси в сучасному українському літературознавстві ще мало досліджені й потребують уваги. Вони дозволять, з одного боку, прослідкувати у текстах українських письменників процес руйнування та заперечення витворених в епоху колоніалізму стереотипів, з іншого - глибше зрозуміти амбівалентність творів митців, що намагаються звільнитися від колоніальної історії.

Література

1. Агеєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації: Монографія. - К., 2001. - 264 с.
2. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. - Л., 1996. - 625с.
3. Веретельник Р. Козачка в теремі // Слово і час. -1992. - № 6. - С, 46-50.
4. Грабович Г. До історії української літератури (Дослідження, есеї, полеміка).-К., 2003.-631 с.
5. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн.-К., 2005. -264 с.
6. Гундорова Т. ПроЯвлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. - Л., 1997. - 289 с.
7. Енциклопедія постмодернізму. - К., 2003. - 503 с.
8. Зборовська Н. Код української літератури: проєкт психоісторії новітньої української літератури. - К., 2006. - 504 с.
9. Зборовська Н. Моя Леся Українка: Есеї. - Т., 2002. - 228 с.
10. Масенко Л. У Вавилонському полоні: Теми національної та соціальної неволі у драматургії Лесі Українки. - К., 2002. -152с.
11. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму: Монографія. - Івано-Франківськ, 2002. - 392 с.
12. Сивокінь Г. "Постколоніалізм" у сучасній українській літературі: симптоми, тенденції, явища // Дивослово. - 2003. - № 7. - С. 8-12.
13. Українка Леся. Вірші. Драматичні поеми. -Х., 2007. -351 с.
14. Українка Леся. Драматичні поеми. -К., 1983. -495 с.
15. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби. -К., 2004. - 496 с.